AGRESSIV O‘SMIRLAR XULQ-ATVORINI SHAKLLANTIRUVCHI IJTIMOIY-PSIXOLOGIK OMILLAR TAHLILI

Pedagogika ilimleri boyınsha filosofiya doktorı (PhD).,doc.Yu.Purxanov

Qoraqalpoq Davlat Universiteti, Psixologiya yo‘nalishi 2-kurs magistranti G.Shaniyazova

Annotatsiya. Mazkur tadqiqot agressiv o‘smirlar xulq-atvorini shakllantiruvchi ijtimoiy-psixologik omillarni kompleks va tizimli yondashuv asosida tahlil qilishga bag‘ishlangan. Tadqiqotda o‘smirlik davrining ontogenetik xususiyatlari, shaxs rivojlanishining kognitiv-emotsional komponentlari hamda ijtimoiylashuv jarayonining o‘ziga xos jihatlari kontekstida agressivlik fenomeni ilmiy jihatdan asoslab beriladi. Ishda agressiv xulq-atvorning shakllanishiga ta’sir etuvchi asosiy determinantlar sifatida oilaviy muhitning psixologik iqlimi, tarbiya uslublari, tengdoshlar guruhi bilan o‘zaro munosabatlar, ijtimoiy nazorat mexanizmlari hamda zamonaviy axborot makonining ta’siri tahlil qilinadi. Shuningdek, agressivlikning namoyon bo‘lishida ijtimoiy o‘rganish mexanizmlari, emotsional regulyatsiya darajasi va shaxsning individual-psixologik xususiyatlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik ochib beriladi. Tadqiqot doirasida agressiv xulq-atvorni ko‘p omilli tizim sifatida talqin qilish orqali uning shakllanish mexanizmlarini aniqlashga alohida e’tibor qaratilgan. Olingan nazariy natijalar asosida agressiv o‘smirlar bilan ishlashning psixoprofilaktik va psixokorreksion yo‘nalishlari ilmiy jihatdan asoslab beriladi. Mazkur yondashuv o‘smirlar orasida agressivlikni kamaytirish hamda ularning ijtimoiy moslashuvini optimallashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar:
Agressiv xulq-atvor, o‘smirlik davri, ijtimoiy-psixologik omillar, oilaviy muhit,

tarbiya uslublari, tengdoshlar guruhi, ijtimoiylashuv, emotsional regulyatsiya, ijtimoiy o‘rganish, axborot makoni.

Keywords:
Aggressive behavior, adolescence, socio-psychological factors, family environment, parenting styles, peer group, socialization, emotional regulation, social learning, information environment.

Ключевые слова:
Агрессивное поведение, подростковый возраст, социально-психологические факторы, семейная среда, стили воспитания, группа сверстников, социализация, эмоциональная регуляция, социальное научение, информационная среда.

Zamonaviy ijtimoiy taraqqiyot sharoitida o‘smirlar xulq-atvorida kuzatilayotgan agressivlik holatlarining ortib borishi psixologiya fanining dolzarb muammolaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Agressiv xulq-atvor nafaqat individual psixologik xususiyatlar bilan, balki keng qamrovli ijtimoiy-psixologik omillar tizimi bilan belgilanadigan murakkab fenomen hisoblanadi. Ayniqsa, o‘smirlik davri ontogenezning kritik bosqichi sifatida shaxsning emotsional, kognitiv va ijtimoiy rivojlanishida keskin o‘zgarishlar bilan xarakterlanadi. Mazkur davrda identifikatsiya jarayonining faollashuvi, o‘zini anglashning chuqurlashuvi hamda ijtimoiy rollarni o‘zlashtirish ehtiyoji kuchayadi, bu esa tashqi muhit ta’siriga nisbatan sezgirlikni oshiradi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, agressiv xulq-atvorning shakllanishi monokauzal emas, balki ko‘p omilli determinantlar majmui bilan izohlanadi. Ushbu omillar qatoriga oilaviy muhitning psixologik iqlimi, tarbiya uslublari, ijtimoiy nazorat darajasi, tengdoshlar guruhi bilan o‘zaro munosabatlar, shuningdek, makroijtimoiy omillar kiradi. Agressiv xulq-atvor zamonaviy psixologik yondashuvlarda shaxsning individual-psixologik xususiyatlari, ijtimoiylashuv jarayoni hamda emotsional regulyatsiya

mexanizmlarining o‘zaro integratsiyasi natijasida shakllanuvchi murakkab tizim sifatida talqin etiladi (Albert Bandura, 1977; Urie Bronfenbrenner, 1979; Kenneth A. Dodge, 2015). Oila birlamchi ijtimoiylashuv instituti sifatida shaxsning asosiy xulq-atvor stereotiplarini shakllantiradi. Disfunktsional oilaviy muhit, emotsional sovuqlik yoki avtoritar tarbiya uslublari o‘smirda frustratsiya darajasini oshirib, agressiv reaksiyalarning namoyon bo‘lishiga zamin yaratadi. Shu bilan birga, o‘smirning ijtimoiylashuv jarayonida tengdoshlar guruhi alohida ahamiyat kasb etadi. Ijtimoiy maqomga erishish, guruh ichida qabul qilinish va identifikatsiya ehtiyoji ayrim hollarda deviant, jumladan, agressiv xatti-harakatlarning namoyon bo‘lishiga olib keladi. Ijtimoiy o‘rganish mexanizmlari orqali agressiv modellarning o‘zlashtirilishi ushbu jarayonni yanada murakkablashtiradi. Bundan tashqari, zamonaviy axborot makonining kengayishi, ommaviy axborot vositalari va raqamli platformalar orqali agressiv kontentning keng tarqalishi o‘smir psixikasiga bilvosita, ammo tizimli ta’sir ko‘rsatmoqda. Mazkur muammoning dolzarbligi shundaki, agressiv xulq-atvorning erta shakllanishi nafaqat shaxsning ijtimoiy moslashuviga, balki uning kelajakdagi psixologik barqarorligi va ijtimoiy integratsiyasiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli agressiv o‘smirlar xulq-atvorini shakllantiruvchi ijtimoiy-psixologik omillarni tizimli ravishda o‘rganish, ularning o‘zaro ta’sir mexanizmlarini aniqlash hamda ilmiy asoslangan profilaktik va korreksion yondashuvlarni ishlab chiqish muhim ilmiy-amaliy vazifa hisoblanadi. Bizning nuqtai nazaridan, o‘smirlar agressiv xulq-atvorining ortib borishini faqat individual psixologik omillar bilan izohlash yetarli emas, balki uni zamonaviy ijtimoiy-madaniy transformatsiyalar kontekstida ko‘rib chiqish maqsadga muvofiqdir. Xususan, raqamli axborot makonining kengayishi, oilaviy institutning funksional o‘zgarishlari hamda shaxslararo munosabatlarning fragmentatsiyalashuvi o‘smirlarning emotsional regulyatsiya mexanizmlariga sezilarli bosim o‘tkazmoqda. Bizning fikrimizcha, aynan ushbu omillarning kumulyativ ta’siri agressiv reaksiyalarning nafaqat situativ, balki barqaror xulq-atvor strategiyasiga aylanishiga zamin yaratadi. Shu nuqtai nazardan, agressivlik

fenomenini o‘rganishda integrativ yondashuvni qo‘llash, ya’ni individual, mikrosotsial va makrosotsial darajadagi determinantlarning o‘zaro ta’sirini hisobga olish ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb ahamiyat kasb etadiMazkur tadqiqot natijalari o‘smirlar agressiv xulq-atvorining shakllanishi ko‘p omilli va tizimli xarakterga ega ekanligini tasdiqlaydi. Mavzuga oid ilmiy manbalar va nazariy konsepsiyalarni tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, agressivlikning namoyon bo‘lishi shaxsning individual-psixologik xususiyatlari bilan bir qatorda oilaviy muhit, tengdoshlar guruhi hamda kengroq ijtimoiy-madaniy omillar o‘rtasidagi murakkab o‘zaro ta’sir natijasida yuzaga keladi. Shu bilan birga, emotsional regulyatsiya darajasi va ijtimoiy o‘rganish mexanizmlari mazkur jarayonda markaziy vositachi omil sifatida namoyon bo‘ladi. Mazkur tadqiqot nazariy tahlil asosida olib borilganligi sababli, agressiv xulq-atvorning shakllanishiga ta’sir etuvchi omillar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik ilmiy adabiyotlar va mavjud konseptual modellar asosida yoritildi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, agressivlikni tushuntirishda individual, oilaviy va ijtimoiy darajadagi omillarning integrativ yondashuvi ustuvor hisoblanadi. Shu jihatdan, agressiv xulq-atvorni ko‘p omilli tizim sifatida talqin qilish uning shakllanish mexanizmlarini yanada chuqurroq anglash imkonini beradi.. Mazkur yondashuv asosida ishlab chiqilgan ilmiy xulosalar va amaliy tavsiyalar o‘smirlar orasida agressivlikni kamaytirish, ularning ijtimoiy moslashuvini optimallashtirish hamda psixoprofilaktik va psixokorreksion ishlarni samarali tashkil etishda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Feldman, J., Grossman, H., Clarkson, T., Moyer, A., & Jarcho, J. M. (2022). Testing effects of social rejection on aggressive and prosocial behavior: A meta-analysis. *Aggressive Behavior, 48*(6), 529–545. https://doi.org/10.1002/ab.22026
2. Albert Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

3. Urie Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
4. Kenneth A. Dodge, K. A., Gregory S. Pettit, G. S., & John E. Bates, J. E. (2015). Socialization mediators of the relation between socioeconomic status and child conduct problems. *Child Development*, 86(2), 438–452. https://doi.org/10.1111/cdev.12310
5. John D. Coie, J. D., & Kenneth A. Dodge, K. A. (2016). Aggression and antisocial behavior. In N. Eisenberg (Ed.), *Handbook of child psychology and developmental science* (7th ed.). Wiley.
6. Nicki R. Crick, N. R., & Jennifer K. Grotpeter, J. K. (2016). Relational aggression, gender, and social-psychological adjustment. *Child Development*, 87(5), 123–139.
7. Craig A. Anderson, C. A., et al. (2017). Media violence and other aggression risk factors in seven nations. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 43(7), 986–998. https://doi.org/10.1177/0146167217703064
8. Brad J. Bushman, B. J., & Craig A. Anderson, C. A. (2015). Understanding causality in the effects of media violence. *American Psychologist*, 70(6), 563–565.